

Олександр Могилів,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України,
співробітник НПП «Холодний Яр»

Богдан Легоняк,
виконуючий обов'язки директора
Національного природного парку «Холодний Яр»

Юрій Ляшко,
завідувач історичного музею
Кам'янського державного
історико-культурного заповідника

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОЛОДНИЙ ЯР»

У статті розглянуто пам'ятки археології, які розташовуються на території Національного природного парку «Холодний Яр» на Черкащині. Проводиться їх культурна та хронологічна атрибуція. Розглянуті оборонні системи, поселенська структура, поховальна обрядовість комплексів регіону. Наголошується на необхідності комплексного дослідження археологічних пам'яток регіону. Визначені основні напрямки археологічних робіт на пам'ятках в околицях Мотронинського городища.

Ключові слова: *ранній залізний вік, передскіфський час, скіфський період, слов'янська епоха, козацький час, поселення, городище, могильник, курган, поховання, басейн р. Тясмин.*

Територія Холодноярського лісового масиву у межах Національного природного парку «Холодний Яр» у Черкаському районі та області є унікальним регіоном, де зосереджені одночасно видатні археологічні старожитності та відомі пам'ятки природи. Важливим завданням сьогодні є забезпечення комбінованого режиму охорони та дослідження обох цих складових.

Зосереджуючись на питаннях вивчення та охорони пам'яток археології та історії на територіях НПП «Холодний Яр», відзначимо, що безумовно центральне місце тут займає знамените Мотронинське городище та могильник – видатні пам'ятки археології доби раннього заліза та історії України загалом (Бессонова, Скорый 2001). Навколо городища з некрополем зосереджені також синхронні поселенська система, велика система зовнішніх укріплень, окремі могильники. Городище є також центром великої агломерації поселень, розташованої поруч (Ляшко 2017, 2018). Відомі тут пам'ятки слов'янського часу. А також селища і виробничі центри доби козачини та нового часу.

Найчисельнішими у регіоні є пам'ятки *доби раннього заліза*, а з їх числа – комплекси *скіфського часу* зосереджені навколо Мотронинського городища.

Мотронинське городище, розташоване на захід від с. Мельники. Одна з найпотужніших оборонних систем доби раннього заліза у нашій державі має овальну в плані форму і складається з двох концентричних ліній валів і ровів. При цьому зовнішня система є масивнішою за розмірами, а внутрішня меншою, і в свою чергу теж поділяється навпіл валом та ровом (Хохоровски, Скорый 2006). Судячи зі знахідок, поселення існувало на цьому місці ще у 2-й половині VIII – 1-й половині VII ст. до н.е. У VII–IV ст. до н.е. будується і функціонує цитадель овальної у плані форми. Від неї назовні на північний захід, південний захід та південний схід відходять вали з ровами, які фланкують давні в'їзди. На території городища досліджені житлово-господарчі, поховальні та сакральні комплекси доби раннього заліза. Трапляються також окремі знахідки черняхівської, пеньківської, райковецької культур.

Перші згадки про Мотронинське городище та могильник у літературі відносяться ще до початку XIX ст. (История Российской иерархии 1813, с. 109). У подальшому укріплення згадують у своїх оглядах старожитностей І. І. Фундуклей (Фундуклей 1848, с. 9) та Л. І. Похилевич (Похилевич 1864, с. 688, 689).

Доволі ґрунтовні, як для свого часу, дані про укріплення подає О. О. Бобринской. Ним складено план оборонних систем. Автор висуває вірне припущення про належність пам'ятки до скіфської епохи (Бобринской 1894, с. 53–60).

Перші наукові розкопки на городищі проводять В. В. Хвойко і Б. І. Ханенко у 1899 р. Досліджуються як ділянка валу, так і внутрішній простір. Матеріали розкопок підтверджують тезу про належність комплексів до скіфського часу (Исследования и раскопки 1899, с. 36; Хвойко 1905, с. 6, 7; 1913, с. 40).

І. В. Фабриціус у 1938 р. проводить огляд городища (Фабриціус 1938). А в 1950 р. такі ж роботи здійснюють М. І. Вязьмитіна та Є. Ф. Покровська (Вязьмитина, Покровская 1950). Того ж року шурфування тут проводить О. І. Тереножкін (Тереножкин 1952 с. 88–89). До більш масштабних шурфувань вчений вдається 1970 р. разом з В. А. Іллінською (Тереножкин, Ильинская 1970). У 1985 р. шурфування пам'ятки проводять В. П. Григор'єв та Г. П. Ребедайло (Бессонова, Скорый 2001, с. 5).

Масштабні дослідження на Мотронинському городищі проводить у 1988–1996 р. експедиція Інституту археології під керівництвом С. С. Бессонової, за участі С. А. Скорого (Бессонова, Скорый 2001). Протягом 2000–2003 рр. значні роботи на пам'ятці продовжує спільна Українсько-Польська експедиція на чолі з С. А. Скорим та Я. Хохоровським. Здійснено масштабні розкопки поселенських комплексів. Вивчено оборону систему городища. (Скорый и др. 2001; Скорый, Хохоровски, Бессонова 2002; Скорый, Хохоровски 2003; Хохоровски, Скорый 2006; Chochorowski, Skoryj 2006, s. 415–450).

З 2017 р. роботи на городищі веде Скіфська Правобережна експедиція ІА НАН України та НІКЗ «Чигирин». Останніми роками у роботах активну участь бере і Національний природний парк «Холодний Яр». Увагу було зосереджено на вивченні внутрішніх оборонних споруд та прилеглої території, дослідженні оборонних систем навколо городища. Важливим результатом робіт стало відкриття ділянок великої оборонної системи навколо пам'ятки (Могилов, Руденко, Панченко 2018; 2020; Могилов, Руденко, Панченко, Ляшко 2019, с. 306–307; 2020, с. 241–243; Могилов 2019, с. 86–88).

Могильник Мотронинського городища розташований за валами цитаделі на північний захід, захід, південний захід та південь від них. Особливо далеко курганні групи віддаляються на південний захід. Некрополь з майже півтори сотні насипів, з яких 33 розкопано, почав функціонувати у 2-й половині 8 ст. до н.е. Але найбільш активно він використовувався вже у скіфський час. Найпрезентабельніша вибірка поховань відноситься до середньоскіфського періоду. Переважають насипи заввишки у 0,3–0,5 м. Наявні і низка елітних курганів заввишки у 4–7,75 м. Додамо, що у окремих місцях на навколокурганній поверхні виявлено фрагменти кераміки доби раннього заліза, уламки кісток. Ці знахідки можуть бути інтерпретовані як рештки тризни а також/або як залишки зруйнованих курганів або ґрунтових захоронень. У зв'язку з цим некрополь Мотронинського городища доцільно охороняти як курганно-ґрунтовий могильник, тобто маючи на увазі всю площу включно з навколокурганним простором.

Мотронинський могильник разом з укріпленнями описує у кінці XIX О. О. Бобринской (Бобринской 1894, с. 53–60). Перші розкопки на пам'ятці проведені В. В. Хвойкою і Б. І. Ханенком у 1899 р., коли досліджуються «декілька» курганів (Исследования и раскопки 1899, с. 36; Хвойко 1905, с. 98). Після тривалої перерви, розкопки поховань були поновлені лише під час роботи експедиції Інституту археології під керівництвом С. С. Бессонової у 1988–1996 рр., коли вивчено 10 насипів (Скорый, Бессонова 1995, с. 68–78). Активно тривали розкопки й у 2000–2003 рр. коли роботи на пам'ятці продовжує спільна Українсько-Польська експедиція на чолі з С. А. Скорим та Я. Хохоровським. Серед 17 розкопаних насипів – і один з найбільших у некрополі – Скіфська Могила (Скорый, Хохоровски 2004, с. 239–244; Скорый, Хохоровски 2009).

З 2017 р. роботи на могильнику почала Скіфська Правобережна експедиція, організована Інститутом археології НАН України та НІКЗ «Чигирин». Останніми роками до роботи долучився Національний природний парк «Холодний Яр». Важливим досягненням цих робіт стало відкриття дальніх груп курганів некрополя, які займають великий мис на краю плато над ярами. Це дозволило фактично подвоїти кількість відомих комплексів, число яких сягає сьогодні майже півтори сотні. Всього на віддалені від цитаделі відкрито 74 насипи. Частина з них досліджено. Велись і розкопки насипів біля самої цитаделі (Могилов, Руденко, Панченко, Ляшко 2019, с. 306–307; Могилов, Панченко, Руденко 2021, с. 75–91; Могилов, Панченко 2022, с. 81–84).

Система валів навколо Мотронинського городища, відкрита дослідженнями Скіфської Правобережної експедиції НАН України у 2024 р. Враховуючи їх просторову масштабність

та очевидні топографічну, архітектурну, і, скоріш за все, хронологічну єдність з цитаделлю, ця система може іменуватись *Великою системою укріплення* навколо Мотронинського городища. На сьогодні зафіксовано систему валів і ровів, які прикривають підходи до цитаделі з усіх боків. Зафіксовано, зокрема, дві західних (жаботинських), північну (лубенецьку), північно-східну (зам'ятницьку), східну (мельниківську), південно-східну (голівківську), південну (будянську) та південно-західну (грушківську) ділянки. Причому остання має прибудовану цитадель на підвищенні. Не можна відкидати можливість того, що у давнину поверх цих фортифікацій було збудовано ще й дерев'яні укріплення. Вали не створюють замкнутого кільця, однак перекривають важливі шляхи і підступи до городища, причому їх краї орієнтуються приблизно на край сусідньої ділянки фортифікації. Не можна виключати, що ділянки між цими валами у давнину теж могли мати якісь дерев'яні укріплення. Орієнтовна площа, прикрита згаданими укріпленнями, могла становити до близько 1,6–1,7 тис. га, що робить нововиявлену пам'ятку однією з наймасштабніших для свого часу у Східній Європі. У окремих місцях спостерігається впускання у оборонні вали землянок останньої третини другого тисячоліття.

Мельниківське городище розташоване на захід від південної частини с. Мельники у лісовому масиві. Пам'ятка обстежувалась роботами Скіфської Правобережної експедиції НАН України в 2017, 2024 р. Фортифікації охоплюють верх підвищеної частини рельєфу понад долинами. У східній частині всередині цитаделі при в'їзді зафіксовано курганоподібне підвищення. Простежено впускання в оборонні вали землянки останньої третини другого тисячоліття. Південно-східний сектор фортифікацій зруйновано. З врахуванням цієї території, площа городища могла становити до 17 га.

Городище Кізь-Гора західніше Мотронинського городища, між селами Мельники та Жаботин, південніше лісової дороги між цими населеними пунктами. Укріплення охоплюють верх гори, яка височіє над долинами та ярами (Вязьмитина, Покровская 1950). На цитадель ведуть два входи, розташовані з північного сходу та південного заходу. На території близько 1,29 га зафіксовані фрагменти кераміки доби раннього заліза. Планування цитаделі уточнене роботами Скіфської Правобережної експедиції НАН України в 2024 р.

Південно-західна мельниківська курганна група на захід від південних присілок с. Мельники. Тут на підвищеному мисові, який височіє над сусідніми долинами, виявлено 5 курганів заввишки 0,5–1,5 м. З них один – безпосередньо у лісовому масиві. Пам'ятка обстежена у ході робіт Скіфської Правобережної експедиції НАН України 2024 р.

Поселення в урочищах Гульбище та Землянки розташовані на західному краю Холодноярського плато, біля дальніх курганних груп Мотронинського могильника, обабіч краю яру. Тут простежено до десятка заглиблень (решток давніх жител), у одному з яких зібрано кераміку ранньоскіфського часу (VII–VI ст. до н.е.). У центральній частині виявлено ранньоскіфське дволопатеve шиповане вістря стріли. Звідси походять також залізні коса і серп.

Південнолубенецькі місцезнаходження. На краю лісового масиву, що з півдня прилягає до с. Лубенці Черкаського району та області, періодично виявляються речі скіфського часу та ранньослов'янської доби. Це може свідчити про наявність тут пам'яток осілости того часу.

Селище скіфського часу *Жаботин-Лопати*, розташоване на північ від східного присілку села в урочищі Лопати, частково на полі, частково у лісі (Ляшко 2018, с. 241). З часу публікації хронологія пам'ятки може бути уточнена. Тут виявлено знахідки VI–V ст. до н.е.

Поселення в урочищі Глиняне за східним жаботинським валом великої системи укріплень. Пам'ятка локалізується краю плато, що пролягає до яру і тягнеться у бік старого лісництва. Зі східної сторони виявлено сліди провалів жител. На поверхні виявлено фрагменти ліпної кераміки та уламок бронзових стременоподібних вудил ранньоскіфського часу.

Поселення в урочищі Катлами виявлене на захід від Жаботина Черкаського району та області, на краю лісового масиву, що прилягає до старого сільського кладовища (колишньої вул. Чапаєва). Тут зафіксовано залишки поселення доби ранніх слов'ян. Також там знайдено кераміку епох бронзи, скіфського часу та залишки землянок XVII–XVIII ст.

Грушківське поселення «Лісництво» скіфського періоду розташоване на північний схід від с. Грушківка Черкаського (колишнього Кам'янського) району Черкаської області, на підвищенні, яке обмежене з південно-східного боку долиною, а з інших трьох боків – ярами. З південного сходу, через забудову, межі селища ще вимагають уточнення. Площа виявлених нашарувань 22,8 га. Більша частина селища розорюється, але північна його частина заходить у лісовий масив. На полі проглядаються принаймні 6 розораних зольників скіфського часу. Виявлено кераміку VII–IV ст. до н.е. Пам'ятка обстежувалась роботами Скіфської Правобережної експедиції НАН України.

Курган виявлено неподалік селища Грушківка-Лісництво, на захід від нього, у лісовому масиві, на пагорбі над вулицею Холодноярська. Його висота близько 1 м, діаметр – 6 м, наявні сліди грабіжницької ями.

Грушківка, поселення в урочищі *Маляреве* знаходиться на полі та на краю лісового масиву на північний схід від населеного пункту, або на захід від Буди. Тут виявлено кераміку скіфського часу (Ляшко 2018, с. 243). У іншій роботі до пам'ятки вжито назву Буда-1 (Полтавець 2016, с. 218).

Буда-2. Поселення скіфського часу на північ від урочища Маляреве та на північний захід від Буди. Тут в лісовому масиві спостерігається вихід культурних нашарувань доби раннього заліза, де знайдено наконечник списа скіфського часу (Ляшко 2018, рис. 1).

Східногрушківське поселення. Поселення скіфського часу розташоване на схід від села, на краю лісового масиву, через який проходив нафтопровід Кременчук–Черкаси. Тут, на поверхні поля виявлені фрагменти кераміки скіфського часу. У прилеглому лісовому масиві зафіксовано підвищення, можливо – зольники, які складаються із ґрунту з скупченням кераміки, обмазки жител та кісток тварин.

Селище Поселянівка доби раннього заліза розташоване на північ від однойменного населеного пункту Кропивницького району Кіровоградської області, на полі й південному краю Холодноярського лісового масиву. На великому мисі, який обмежується із заходу і сходу ярами, які на півдні зливаються у один, простежено до трьох десятків зольних плям із виходами культурних нашарувань.

Представлені на території Холодноярського лісу і пам'ятки *слов'янського часу*.

Поселення північніше Західного (Жаботинського) виїзду Мотронинського городища, розташоване біля лісової дороги на село Лубенці. Тут, переважно між північно-західною курганною групою Мотронинського некрополя та північним фланкуючим валом, виявлено сліди поселення пеньківської культури. Тут були виявлені пальчасті фібули та інші матеріали того часу.

Будянське місцезнаходження ранньослов'янського часу зафіксоване між поселеннями Грушківка-Маляреве та Буда-2, частково у лісовому масиві, частково на розораному полі. Можливо, воно відноситься до пеньківського часу.

До цього додамо, що шар слов'янського часу виявлений на багатошаровій пам'ятці *Катлами*. Знахідки того періоду трапляються й на *Південнолубинецькому* місцезнаходженні (див. вище).

Багато представлені у регіоні й пам'ятки *козацької доби та нового часу*.

Хутір козацького часу в урочищі Гульбище. В яру згаданої місцевості виявлено залишки хатища з розвалом кахельної печі. Там же фіксується ціла низка землянок доби козаччини XVII–XVIII ст.

Виробничий металообробний центр нового часу західніше Мотронинського городища, на північ від Жаботинського виїзду з цитаделі, праворуч дороги, яка йде на північ. Виявлені фрагменти залізних криць та свинцева куля, свідчать про обробку тут заліза, а можливо й свинцю у козацький час (Могилов, Руденко, Панченко 2019, с. 16).

Виробничий склоробний(?) центр нового часу південніше Мотронинського городища, на захід від південної групи некрополя. У лісі зафіксовано заглиблення та рештки давнього виробництва (рештки печей, склоподібні шлаки).

Окрім цього, знахідки козацького періоду та нового часу масово фіксуються на території Мотронинського монастиря та у його околицях. Трапляються знахідки цього часу фактично по всій території Холодноярського лісового масиву.

Перспективні напрямки дослідження археологічних Холодного Яру.

Задля вивчення давньої історії нашої країни, реконструкції етнокультурних процесів, які відбувались у Потясминні у добу раннього заліза та в інші епохи, вивчення матеріальної культури давнього населення регіону, розвитку музейно-туристичної сфери, доцільним було б продовження вивчення пам'яток археології Холодного Яру, проведення тут систематичних археологічних розкопок. Доцільним було ведення робіт за наступними напрямками:

1. Вивчення поселенсько-господарчої системи (включно із археологічними розкопками), оборонних споруд на території цитаделі Мотронинського городища. Вивчення фланкуючих валів, що виступають за межі ровів. А також розкопки – на території цитаделі городища.
2. Продовження розвідок у лісових масивах навколо Мотронинського городища задля виявлення нових об'єктів та проведення моніторингу вже відомих комплексів. Враховуючи традиційні труднощі з виявленням археологічних об'єктів у лісовій місцевості, необхідним є застосування методів дистанційного зондування місцевості за допомогою технологій

- типу «LIDAR» зі створенням трьохвимірної рельєфної моделі місцевості, з подальшим вивченням всіх перспективних місць.
3. Дослідження поховальних пам'яток (включно із розкопками). Насамперед – Мотронинського могильника, а також подібних поховальних комплексів південно-західніше Мельників та у Грушківці.
  4. Розкопки оборонної системи на городищах Мельники та Кізь Гора.
  5. Вивчення Великої оборонної системи навколо Мотронинського городища (включно із розкопками).
  6. Вивчення поселенської системи доби раннього заліза (включно із археологічними розкопками) у околицях Мотронинського городища у тому числі на городищах Мельники, Кізь-Гора, цитаделі південно-західних укріплень Великої оборонної системи, поселеннях Жаботин-Лопати, Жаботин-Глиняне, Жаботин-Катлами, Гульбище-Землянки, Грушківка-Лісництво, Східногрушківське, Грушківка-Маляреве, Південнолубенецьке, Буда-2, Поселянівка.
  7. Вивчення селищ слов'янського часу Холодного Яру. Розкопки пам'яток цього часу у Буді, Південнолубинецького, північніше Жаботинського виїзду з городища, Жаботин-Катлами.
  8. Вивчення пам'яток пізньосередньовічного і нового часу. Розкопки склоробного(?) та металообробного центрів. Дослідження пам'яток цього часу на Гульбищі, Мельниківському городищі, Грушківській оборонній лінії, селищі Жаботин-Катлами. А також на території Мотронинського монастиря і в його околицях.
  9. Вивчення давньої системи шляхів у регіоні.
  10. Створення на основі отриманих матеріалів узагальнюючих праць, де розглядатиметься давня історія населення регіону. Залучення матеріалів Холодного Яру до фундаментальних робіт з вивчення давньої історії нашої держави, розгляду поселенської структури, поховального обряду, релігійно-світоглядних уявлень, матеріальної культури наших пращурів.

ЛІТЕРАТУРА

- Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 2001. *Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988–1996 гг.)*. Киев: ИА НАН Украины.
- Бобринской, А. А. 1894. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*. Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева, П.
- Вязьмитина, М. И., Покровская, Е. Ф. 1950. *Отчет об археологических работах, проведенных в окрестностях с. Жаботина Каменского района Кировоградской области в 1950 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф. Е., №1950/24.
- Исследования 1899. Исследования и раскопки в Чигиринском уезде Киевской губернии, вблизи Мотронинского монастыря. *Киевская старина*, LXVI, Июль.
- История Российской иерархии 1813. *История Российской иерархии, собранная Новгородской Семинарии ректором, Богословии учителем и Юрьева Новгородского, ныне же Ставропигиального Московского Новоспасского монастыря Архимандритом, и учережденной в Москве Духовной Цензуры председательствующим Амвросием*. Москва: Синодальная типография, V.
- Ляшко, Ю. Ю. 2017. Нове велике поселення скіфського часу в околицях Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*, 2 (23), с. 299–302.
- Ляшко, Ю. Ю. 2018. Пам'ятки раннього залізного віку в околицях Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 236–244.
- Ляшко, Ю. Ю. 2022. Антична монета з поселення Тарасова Гора біля с. Жаботин. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 115–119.
- Могилов, О. Д. 2019. Нові знахідки ранньоскіфського часу на Мотронинському городищі. В: Корост, І. І. (ред.). *Старожитності Лівобережжя Дніпра*. Київ; Котельва: ЦП НАН України і УТОПК, с. 86–88.
- Могилов, О. Д., Панченко, К. І., 2022. Архаїчний скіфський курган поблизу Мотронинського городища на Черкащині. В: Скорий, С. А. (ред.). *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*

- «II Путивльські археологічні читання» до 70-річчя від дня народження Володимира Павловича Білозора. Київ: Інститут археології НАН України, с. 81–84.
- Могилов, О. Д., Панченко, К. І., Руденко, С. В. 2021. Курган раннього залізного віку біля Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*, 41, с. 75–91.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І. 2018. *Звіт про розкопки на Мотронинському городищі (Чигиринський район Черкаської області) в 2017 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І. 2019. *Звіт про роботи на Мотронинському городищі (Чигиринський район Черкаської області) в 2018 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І., 2020. *Звіт про розкопки курганів біля Мотронинського городища (Чигиринський район Черкаської області) в 2019 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І. 2021. *Звіт про археологічні розкопки курганів біля Мотронинського городища (Черкаський район Черкаської області) в 2021 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І., Ляшко, Ю. Ю. 2019. Розкопки Мотронинського городища. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 306–307.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І., Ляшко, Ю. Ю. 2020. Роботи на Мотронинському городищі. *Археологічні дослідження в Україні 2018 р.*, с. 241–243.
- Полтавець, В. І. 2016. *Історія населення басейну р. Тясмин в ранньому залізному віці (X–IV ст. до н. е.). Природно-господарський аспект.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ: Інститут археології НАН України.
- Похилевич Л. 1864. *Сказание о населенных местностях Киевской губернии. Статистические исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся.* Киев: Типография Киевопечерской Лавры.
- Скорий, С. А., Бессонова, С. С. 1995. Кургани скіфської епохи біля Мотронинського городища (за матеріалами досліджень 1988, 1990 рр.). В: Соса, П. П. (ред.). *Археологічні дослідження на Черкащині.* Черкаси: Сіяч, с. 68–78.
- Скорый, С. А., Хохоровски, Я. 2003. *Отчет Украинско-Польской экспедиции об археологических раскопках на Мотронинском городище и курганном могильнике скифской эпохи в 2003г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е., № 2003/134.
- Скорый, С., Хохоровски, Я. 2004. Курган Скифская Могила в Днепропровской Правобережной Лесостепи (некоторые предварительные итоги исследования). *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*, 9, с. 239–244.
- Скорий, С. А., Хохоровски, Я. 2009. Аристократический курган Скифская Могила вблизи Мотронинского городища (Украинская Правобережная Лесостепь). *Stratum plus*, 3, с. 234–276.
- Скорый, С. А., Хохоровски, Я., Бессонова, С. С. 2002. *Отчет Украинско-Польской экспедиции об археологических раскопках на Мотронинском городище и курганном могильнике скифской эпохи в 2002 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е., № 2002/83.
- Скорый, С. А., Хохоровски, Я., Хохоровска, Э., Бессонова, С. С., Гавлик, А, Назаров, А. В., Годлевский, П. 2001. *Отчет Украинско-Польской экспедиции об археологических раскопках на Мотронинском городище и курганном могильнике скифской эпохи в 2001г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е., № 2001/36.
- Тереножкин, А. И. 1952. Поселения и городища в бассейне р. Тясмина. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*, XLIII, с. 80–98.
- Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А. 1970. *Отчёт о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции Института археологии АН УССР в 1970 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е., № 1970/14.
- Фабріціус, І. В. 1938. *Скіфська розвідкова експедиція 1938 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.25, №31

- Фундуклей, И. И. 1848. *Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии*. Киев: Типография Ф. Гликсберга.
- Хвойко, В. В. 1905. *Городища Среднего Поднепровья, их значение, древность и народность*. В: Уварова, П. С. (ред.). *Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г.* Москва: Типография Г. Лиснера и Д. Сопко, 1, с. 93–104.
- Хвойко, В. В. 1913. *Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторическое время (по раскопкам)*. Киев: Типография «Товарищества Е. А. Синкевич».
- Хохоровски, Я., Скорий, С. А., 2009. Оборонительная система Мотронинского городища. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1, с. 74–84.
- Chochorowski, J., Skoryj, S. 2006. Mielniki Raj. Cigirin Obl Cerkassy (Ukraine). Ein Burgwall und Kurgane der skythischen Zeit. *Recherches archeologiques de 1999–2003*. s. 415–450.
-

Oleksandr Mohylov,
PhD, Senior Researcher Institute of Archeology
of the NAS of Ukraine

Bohdan Lehonyak
Acting Director,
National Nature Park «Kholodnyi Yar»

Yurii Liashko
Head of the Historical Museum,
Kamianka State Historical
and Cultural Reserve

ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS IN THE TERRITORY OF THE NATIONAL NATURE PARK «KHOLODNYI YAR»

The article examines the archaeological monuments located on the territory of the «Kholodnyi Yar» National Nature Park in Cherkasy Oblast. Their cultural and chronological attribution is carried out. Considered defense systems, settlement structure, burial rites of complexes of the region. The need for a comprehensive study of the archaeological monuments of the region is emphasized. The main directions of archaeological work at the monuments in the vicinity of the Motronynske hillfort have been determined.

Keywords: *Early Iron Age, Pre-Scythian time, Scythian period, Slavic era, Cossack times, hillfort, settlement, burial ground, barrow, burial, Tyasmyn river basin.*